Mihai Ţipău

ORIGINALUL GERMAN AL *ISTORIEI UNIVERSALE* TRADUSE DE VLAD BOŢULESCU DE MĂLĂIEŞTI

Activitatea de traducător a lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti, desfăşurată la Milano, semnalată încă din secolul al XIX-lea de către Ioan Bogdan[1] şi Nicolae Iorga[2], a fost pusă în valoare prin recentele ediţii ştiinţifice ale manuscriselor sale[3]. Biografia sa este în general cunoscută, datele cu privire la aceasta fiind analizate detaliat, pe baza surselor, în primul dintre studiile introductive din ediţiile respective[4]. În contextul articolului de faţă vom menţiona doar faptul că Vlad Boţulescu era un poliglot, care îşi începuse formarea la Academia Domnească din Bucureşti, în timpul domniilor lui Ştefan Cantacuzino şi Nicolae Mavrocordat, unde a studiat cu Gheorghios Trapezuntios şi Markos Porfyropoulos[5].

Cea mai întinsă dintre lucrările traduse de Boţulescu la Milano, *Istoriia de toată lumea* sau *Istoria universală*, a ridicat o serie de probleme cu privire la identificarea originalului. Faptul că acest original nu a putut fi depistat a generat emiterea unei serii de teorii cu privire la limba în care acesta a fost redactat[6]. Se punea astfel la îndoială afirmaţia clară a traducătorului că originalul ar fi fost

[1] Prima menţiune din istoriografia română modernă este făcută cu prilejul descoperirii manuscrisului de la Viena; vezi Ioan Bogdan, *Câteva manuscripte slavo-române din Biblioteca Imperială de la Viena*, „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiunii Istorice, seria II, XI, 1888–1889, p. 27–28.

[2] Nicolae Iorga, *Studii de istorie şi de istorie literară*, în „Literatură şi artă română", IV, 1899, p. 17–28.

[3] Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* I. *Viaţa lui Scanderbeg*. Ediţie critică, introducere, studiu filologic şi lingvistic, glosar şi indice de Emanuela Timotin şi Ovidiu Olar, Bucureşti, 2013; idem, *Scrieri* II. *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam şi Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*. Ediţii critice, studii introductive şi glosar de Cristina-Ioana Dima, Bucureşti, 2013; idem, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*. Ediţie critică, studii, glosar şi indice de Emanuela Timotin şi Andrei Timotin, Bucureşti, 2013.

[4] Ovidiu Olar, *Logofătul de taină. Viaţa, aventurile şi traducerile lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti*, în Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* I. *Viaţa lui Scanderbeg*, p. 13–37. Cu privire la utilizarea numelui Mălăescu / Boţulescu, vezi Alexandru Mareş, *Numele de familie al logofătului Vlad din Mălăieşti: nume moştenit sau imaginat?*, în „Limba română", LX, 2011, nr. 1, p. 95–100.

[5] Pirin Boiagev, *Vlad Boţulescu et Partenij Pavlovič*, în „Revue des études sud-est européennes", XVIII, 1980, nr. 2, p. 287–292. Despre Markos Pofyropoulos, vezi Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή λογιοσύνη, 1571–1878. Προσοπογαφική θεώρηση*, Λευκωσία, 2002, p. 226–228 (cu bibliografia anterioară).

[6] Pentru diferitele teorii formulate cu privire la originalul scrierii, vezi Eugenia Dima, *Capcanele filologiei sau Despre păcatul trufiei*, în *Începutul modernizării culturii române şi racordarea la Occident pin traduceri*, editori Andrei Corbea-Hoişie, Eugenia Dima, Iaşi, 2016, p. 93–148; Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români şi traducerile laice din secolul al XVIII-lea*, Iaşi, 2016, p. 129–137. S-a menţionat doar ca ipoteză de lucru şi posibilitatea unui original în limba franceză; vezi Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *op. cit.*, p. 130–131.

LR, LXVII, nr. 3–4, p. 369–388, Bucureşti, 2018

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

o lucrare în limba germană. Particularităţile vocabularului lui Boţulescu, cu frecvente glose în limbile greacă sau italiană au fost folosite ca argumente în formularea unor astfel de teorii. S-a emis astfel ipoteza unui original în limba italiană (celelalte traduceri de la Milano fuseseră făcute din această limbă), în limba latină, sau în limba greacă. Pentru a combina două dintre aceste „soluţii" s-a susţinut că ar fi fost vorba despre un text italian la care traducătorul a avut acces print-un intermediar grec[7]. Inutil de menţionat că toate aceste ipoteze nu au condus la identificarea unui original în aceste limbi. Că astfel de teorii nu se puteau susţine era evident atât din afirmaţia fără echivoc a lui Boţulescu, cât şi din numeroasele forme de termeni sau nume proprii care nu puteau fi explicate decât printr-un original german.

Mai mult, un studiu detaliat al conţinutului lucrării a pus în evidenţă relaţia clară a acesteia cu şcoala istoriografică germană din secolul al XVIII-lea[8]. Totuşi, având în vedere că nu se putea identifica cu exactitate care dintre lucrările de istorie universală din spaţiul german a stat la baza traducerii lui Boţulescu, teoriile cu privire la un original în altă limbă nu puteau fi respinse cu siguranţă în totalitate.

Soluţionarea acestei „enigme" a literaturii române din secolul al XVIII-lea vine să confirme opiniile potrivit cărora originalul traducerii *Istoriei universale* a lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti era redactat în limba germană.

Am identificat acest original, pe care s-a bazat traducerea lui Boţulescu, ca fiind o lucrare cu caracter istorico-geografic, concepută ca un material explicativ al celebrelor hărţi realizate de către geograful şi cartograful Johann Baptist Homann (1664–1724)[9]. Atlasul lui Homann a fost un succes editorial, autorul şi descendenţii săi primind privilegiul de editare şi tipărind numeroase ediţii succesive[10].

Titlul complet al lucrării folosite de către Boţulescu (în ediţia din 1742, care după cum se va vedea, este cea folosită de traducătorul român) este:

> ATLAS / HOMANNIANVS / ILLUSTRATUS, / Das ist: / Geographische, Physicalische, Moralische, / Pölitische und Historische Erklärung / Der nach des seeligen / Herrn Johann Hübners / Methode illuminirten / Homannischen / Universal-Charten, / Wodurch nicht nur / Ein vollkommener Geographischer Unterricht, / sondern auch eine ordentlich zusammen hangeude Historie / der vornehmsten Welt-Reiche / Nach

[7] *Ibidem*, p. 137.

[8] Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*", în Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*. Ediţie critică, studii, glosar şi indice de Emanuela Timotin şi Andrei Timotin, Bucureşti, 2013, p. 24–57.

[9] Despre Homann vezi [A.] Brecher, „Homann, Johann Baptist", în *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 13, Leipzig, 1881, p. 35–38.

[10] Prima ediţie a atlasului lui Homann a apărut în 1716 la Nürnberg (*Großen Atlas über die ganze Welt*), fiind urmată de o ediţie pentru tineret cuprinzând un număr de 18 hărţi (Johann Baptist Homann, *Atlas methodicus explorandis juvenum profectibus in studio geographico ad methodum Hübnerianam accomodatus* / *Metodischer Atlas. Das ist, Art und Weise, wie die Jungend in Erlernung der Geographie füglich examiniret werden kan nach Hübnerischer Lehr-Art eingerichtet*, Nürnberg, 1719). Ediţia pentru tineret a fost retipărită în 1754 şi 1777. Despre aceste ediţii ale atlasului lui Homann v. Theodor Brüggemann, Otto Brunken, *Handbuch zur Kinder- und Jungendliteratur. Von 1570 bis 1750*, Stuttgart, 1991, c. 1419–1420.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

einer neuen Einrichtung und besonderm Selectu / vor Augen geleget wird, / Daß auch solche, die nicht studiret haben, diese beyde Wissenschaff- / ten von sich selbst gar füglich erlernen können, / Alles bis auf gegenwärtige Zeit continuiret / und mit nöthigen Registern versehen von / M. Johann Jacob Schatzen, / Gymnasiarcha des Straßburg. Gymnas. und Universitäts- / Bibliothecario. / Zweyte und vermehrte Auflage. / Mit Königl. Poln. und Chur-Sächsis allergnäd. Privilegio. / Verlegts Michael Gottlieb Grießbach, Hoch-Fürstl. Sächs- / scher privil. Buchhändler, 1742.

Cartea are trei volume, sau „părţi" („Theile"), fiecare având o pagină de titlu separată, imprimată în două culori. Lucrarea a fost publicată de editorul Michael Gottlieb Griessbach, cu privilegiul acordat de regele Poloniei care era totodată şi principe elector al Saxoniei. Locul publicării nu este menţionat în ediţia din 1742, dar poate fi dedus pe baza celorlalte ediţii ca fiind Eisenach sau Leipzig[11]. În frontispiciul primei părţi se află o gravură reprezentându-l pe autorul cărţii, având următoarea inscripţie: „M. Joh. Jacobus Schatz Argentinensis Gymnas. patrii Gymnasiarcha et Academice Bibliothecarius".

Aşa cum rezultă din titlu, lucrarea cuprinde explicarea geografică, fizică, morală, politică şi istorică a hărţilor universale ale lui Homann, ilustrate după metoda lui Johann Hübner[12]. Se subliniază faptul că scrierea prezintă geografia şi istoria lumii până în prezent.

Autorul este Johann Jacob Schatz (sau Johann Jakob Schatz în grafia actuală), director („gimnaziarh") al Gimnaziului din Strassburg şi bibliotecar al Universităţii. Schatz (1691–1760), a fost un filolog, teolog şi geograf german, director şi al unor importante instituţii de învăţământ din Trarbach (1720–1726), Eisenach (1728–1737) şi Strassburg (1737–1760), în ultimele două localităţi fiind şi bibliotecar[13]. În afară de *Atlas Homannianus*, Schatz a redactat lucrări istorice[14] şi geografice[15], adesea cu scop didactic declarat, între altele traducând şi rezumând în limba germană şi în

[11] Prima ediţie, datând din 1737, face referire la editor ca fiind din Eisenach, iar ediţiile din 1747 şi 1753 menţionează ca loc de publicare „Leipzig und Eisenach", localităţi aflate în Saxonia. În ediţia din 1737 Johann Jacob Schatz era director şi bibliotecar al gimnaziului din Eisenach („Gymn. Isenach. Directore und Bibliothecario").

[12] Despre învăţatul german Johann Hübner (1668–1731), vezi H. Kämmel, „Hübner, Johann", în *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 13, Leipzig, 1881, p. 267–269. Despre activitatea de istoric a lui Hübner, vezi şi Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*", p. 34–35.

[13] Despre Johann Jakob Schatz, vezi Wilhelm Pökel, *Philologisches Schriftsteller-Lexikon*, Leipzig, 1882, p. 241. http://www.teuchos.uni-hamburg.de/interim/prosop/P-Schatz.Johann.Jakob.html, http://archiv.francke-halle.de/zeig_start.fau?prj=ifaust8_afst&dm=Archiv&listex=GND%20&zeig=129202592 şi http://kalliope-verbund.info/de/eac?eac.id= 129202592, accesate la 18 august 2018.

[14] Johann Jacob Schatz, *Kurtzer Abriß der Historie des Alten Testaments, samt der Kayser-Historie des Neuen Testaments als der erste Theil der Universal-Historie, der studierenden Jugend zum besten entworfen*, Strassburg, 1748.

[15] Johann Jacob Schatz, *Erste Anfangs-Gründe Der Geographie in welchen nach Anleitung achtzehen nach des seligen Herrn Johann Hübners verbesserten Methode illuminirten Homännischen General- und Special-Charten*, Nürnberg, 1741. Este vorba despre o altă lucrare de comentarii la hărţile din atlasul lui Homann, realizată după o metodă similară cu cea din *Atlas Homannianus*. A fost reeditată în 1743, 1745 şi 1752; vezi Th. Brüggemann, O. Brunken, *Handbuch zur Kinder- und Jungendliteratur*, c. 1420.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

latină celebra lucrare a lui Bernard de Montfaucon, *L'antiquité expliquée et représentée en figures* (Paris, 1719)[16].

Cartea lui Johann Jacob Schatz, *Atlas Homannianus*, a fost publicată în cinci ediţii: 1737, 1742, 1747, 1753 şi 1763, fiecare ediţie fiind revăzută şi adăugită faţă de cea precedentă. În special aceste adăugiri vizează aducerea la zi a unora dintre informaţiile cu caracter istoric. Ediţia a cincea are titlul puţin schimbat, textul fiind revăzut de către Johann Joachim Schwaben, profesor la colegiul princiar din Leipzig şi supervizor al bibliotecii Universităţii[17]. Se observă o oarecare ritmicitate în publicarea ediţiilor, primele patru apărând la intervale de aproximativ cinci ani, iar ultima, la zece ani după ediţia anterioară. Această ritmicitate ar putea fi pusă în legătură cu scopul didactic al lucrării, care era foarte probabil folosită ca manual şcolar.

Departe de a fi o raritate bibliografică, exemplare din *Atlas Homannianus* al lui Johann Jacob Schatz nu au putut fi totuşi identificate în bazele de date *on-line* ale bibliotecilor din nordul Italiei, între care şi Biblioteca Nazionale Braidense (cunoscută şi sub numele de Biblioteca di Brera), de unde se ştie că provin manuscrisele lui Boţulescu aflate astăzi la Veneţia, după ce o perioadă s-au aflat în capitala Austriei. Şi pentru Biblioteca Naţională Austriacă (Österreichischen Nationalbibliothek) din Viena, cercetarea cataloagelor *on-line* nu a condus la descoperirea unor exemplare din ediţia din 1742 a cărţii, existând în schimb ediţiile din 1747 şi 1753. Cercetări atente în aceste biblioteci şi în altele din acelaşi spaţiu, ar putea eventual conduce la identificarea exemplarului folosit de traducătorul român[18]. Perspectiva nu este atât de improbabilă, având în vedere faptul că la amintita bibliotecă vieneză a fost identificat un volum care i-a aparţinut lui Vlad Boţulescu[19].

De remarcat faptul că, în tradiţia epocii, în originalul german, pentru redarea cuvintelor de origine latină, sau împrumuturilor din limbile romanice sunt folosite

[16] Johann Jacob Schatz, *Griechische und Römische Alterthümer, welche der berühmte P. Montfaucon ehemals samt den dazu gehörigen Supplementen in zehen Bänden in Folio, an das Licht gestellet hat*, Nürnberg, 1757. Bernard de Montfaucon, *Antiquitates Graecae et Romanae*, Nürnberg, 1757, redactată în formă prescurtată în limba latină de J. J. Schatz, cu note de Johann Salomon Semler.

[17] Herrn M. Johann Jacob Schatzens, Gymnasiarchen des Straßb. Gymnas. und Univers. Biblioth., *Erläuterter Hommanischer Atlas, welcher eine geographische, physicalische, moralische, politische und historische Erklärung der nach Johann Hübners Methode illuminirten Universalcharten enthält, wodurch nicht nur eine hinlängliche Erdbeschreibung, sondern auch eine ordentlich zusammenhängende Geschichte der vornehmsten Weltreiche, nebst der Wapenkunst erlernet werden können*, von neuem durchgesehen und bis auf gegenwärtige Zeiten fortgesetzet von Johann Joachim Schwaben, A. M. des großen Fürstencollegii in Leipzg d. z. Probsten, und der das. Universitätsbibl. Aufseh. Fünfte, verbesserte und vermehrte Auflage. Mit Kaiserl. Königl., Pohln. und Chursächs. allergnäd. Privilegien, Leipzig und Eisenach, Verlegts Michael Gottlieb Grießbach, 1763.

[18] Potrivit informaţiei furnizate de Andrei Timotin, corespondenţa purtată cu Biblioteca Trivulziana din Castello Sforzesco din Milano nu a pus în evidenţă existenţa în fondurile acesteia a acestor tipărituri.

[19] Cătălina Vătăşescu, *Un traité anglais sur les langues du monde appartenant à un prince de la famille Cantacuzino au début du XVIIIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", LIV, 2016, nr. 1–4, p. 201–212.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

caracterele de tip *antiqua*, în timp ce restul textului este imprimat în aşa-numitele caractere „gotice". Se pot explica astfel, prin influenţa exercitată de original şi cuvintele redate de traducător cu caractere latine. În text nu apar decât cu rare excepţii cuvinte redate cu caractere greceşti[20], iar numele proprii greceşti sunt redate în forme latinizate sau preluate din italiană. Cuvintele greceşti, relativ numeroase în textul românesc al lui Boţulescu, i se datorează deci în cea mai mare parte acestuia şi nu provin din lucrarea originală.

Traducerea selectivă, aşa cum se va vedea, a lui Vlad Boţulescu de Mălăieşti a fost efectuată după ediţia a doua, din 1742, fapt dovedit de comparaţia unor pasaje din textul românesc cu ediţiile succesive din *Atlas Homannianus*. Ediţia din 1737 nu a putut constitui baza traducerii, având în vedere faptul că în textul lui Boţulescu, aşa cum s-a remarcat de către editori[21], sunt descrise evenimente din anul 1741, cum sunt cele privind succesiunea imperială.

Un argument împotriva utilizării de către traducător a unei ediţii mai târzii (cel puţin teoretic ar fi putut fi folosită chiar şi ediţia din 1763) este faptul că într-un pasaj din ediţia din 1742, cu privire la încoronarea împăratului textul de cult „Te Deum laudamus" apare în limba latină, la fel ca în traducerea românească, în timp ce în ediţia din 1753 este tradus în germană („Herr Gott, dich oben wir")[22]. Este dificil de presupus că Boţulescu ar fi retradus în latină textul respectiv.

Structura celor trei părţi ale *Atlas Homannianus* în ediţia din 1742 este următoarea:

Primul volum debutează cu un „Cuvânt-înainte" („Vorrede") de 19 pagini, înainte de începerea numerotării propriu-zise a paginilor şi continuă cu un capitol introductiv „Kurtze Einleitung zur Geographie" (p. 1–67), având subtitlul „Vorbereitung". Urmează descrierea geografică pe baza hărţilor din *Atlasul* lui Homann, începând cu prima

[20] Un exemplu este ilustrativ în acest sens: „Bedeutet besonders bey den Lateinischen Scribenten Asia insgemein nur so viel, als Klein Asien oder das heutige Natolien, welches von ἀνατολὴ der Aufgang der Sonen, seinen Namen hat" (J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 233–234). Acelaşi text în varianta românească a lui Boţulescu este: „Între scriitorii istorici letineşti, acest cuvânt Asia de obşte să înţeleage de obşte Asia cea Mică sau, cum să zice acum, Natolia Mică, care nume vine din cuvântul grecescu ἀνατολὴ, adecăte răsărita soarelui" (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 108).

[21] Andrei Timotin ajungea („Originalul *Istoriei de toată lumea*", p. 27–29), pe baza informaţiilor oferite de textul lui Boţulescu, la concluzia că redactarea originalului a fost încheiată între lunile iunie şi august 1741 (*Ibidem*, p. 27), iar punerea în circulaţie a textului a avut loc în perioada august 1741 – septembrie 1745 (*Ibidem*, p. 28–29). Aceste concluzii sunt confirmate în întregime de constatarea că ediţia din 1742 (şi nu cea din 1737 sau 1747) a *Atlas Homannianus* a fost textul folosit de Boţulescu în realizarea traducerii sale. O confirmare a acestor concluzii este şi faptul că în ediţia din 1742 „Cuvântul-înainte" („Vorrede") este datat „Straßburg den 25 Augusti 1741".

[22] Cf. textul din ediţia din 1747, vol. I, p. 215: „worauf er dann vor den Altar geführet, das *Te Deum laudamus* gesungen", cel din ediţia 1753, vol. I, p. 215: „und das Herr Gott, dich oben wir, gesungen wird" şi traducerea lui Boţulescu: „Şi aşa apoi îl duc înaintea altariului să cânte *Te Deum laudamus*" (Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *Un text românesc inedit din 1763 despre ceremonialul alegerii şi încoronării împăratului romano-german*, în „Revista istorică", XXVI, 2015, nr. 3–4, p. 243).

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

hartă ce reprezenta planiglobul (p. 67–96). Cea de-a doua hartă descrisă este cea cuprinzând Europa (p. 97–114). Prezentarea propriu-zisă a zonelor geografice şi statelor începe cu spaţiul german („Teutschland"), care ocupă şi o parte importantă a lucrării (p. 115–388). Prima parte este completată de un indice de nume proprii.

Volumul al doilea debutează cu descrierea celei de-a patra hărţi din *Atlasul* lui Homann şi cuprinde Ţările de Jos [„Niederlanden"] (p. 1–42), urmată de un scurt capitol despre Episcopia Luttich şi Ducatul Bovillon (p. 42–44). Descrierea celei de-a cincea hărţi cuprinde Elveţia („Schweitz", p. 45–74), în timp ce cea de-a şasea hartă se referă la Franţa (p. 75–138) şi Lotharingia (p. 138–151). Urmează textul privitor la harta a şaptea, cuprinzând Italia (p. 151–257), cea de-a opta, despre Marea Britanie (p. 257–312), cea de-a noua, cu Spania şi Portugalia (312–370), şi cea de-a zecea, cu Polonia (şi Lituania), Prusia şi Kurlanda (p. 370–416). Volumul se încheie, de asemenea, cu un indice de nume.

Cel de-al treilea volum începe cu descrierea celei de-a unsprezecea hărţi, cuprinzând provinciile dunărene, „Grecia" contemporană şi Arhipelagul („Erklärung der eilften Charte, von den an der Donau gelegenen Provintzen, samt dem heutige Griechenland und dem Archipelago", p. 1–94). Următoarele capitole sunt dedicate hărţii a douăsprezecea, cuprinzând Danemarca (p. 94–117), celei de-a treisprezecea, cuprinzând Suedia şi Norvegia (p. 117–147) şi celei de-a paisprezecea, ce prezenta Rusia şi „Tataria mică si mare" (p. 148–180). Următorul capitol cuprinde descrierea geografică şi istorică a Asiei, reprezentată în cea de-a cincisprezecea hartă a lui Homann (p. 180–303), descriere pe care Boţulescu o prelucrează şi o plasează la începutul traducerii sale. Urmează capitolul despre Pământul Făgăduinţei sau Palestina, prezentat în cea de-a şaisprezecea hartă (p. 304–340). Ultimele două capitole sunt cele despre Africa (harta a şaptesprezecea, p. 340–390) şi America (harta a optsprezecea, p. 390–430). Şi acest volum se încheie cu un indice de nume proprii. La finalul fiecărui capitol se află un subcapitol intitulat „Parerga" care descrie elementele exterioare ce însoţesc hărţile din *Atlasul* lui Homann (steme, portrete etc.).

Deşi se intitulează *Atlas Homannianus* şi se bazează pe hărţile publicate de Johann Baptist Homann, lucrarea lui Schatz nu este un atlas geografic propriu-zis şi nu este ilustrat cu hărţi. De altfel, privilegiul de a edita hărţile aparţinea moştenitorilor lui Homann („Homann's Erben"), care le-au publicat o lungă perioadă de timp în ediţii succesive[23]. Cartea lui Schatz este o scriere istorico-geografică care are doar ca punct de pornire hărţile respective.

Cele trei părţi ale lucrării, publicate în volume separate, totalizează 1288 de pagini, format *in octavo*. În unele cazuri cele trei părţi sunt legate într-un singur volum. Este dificil de precizat dacă Vlad Boţulescu a avut acces simultan la toate cele trei părţi ale lucrării sau acestea i-au fost accesibile succesiv. Faptul este

[23] Despre aceştia, vezi Albrecht Kirchhoff, *Joh. Bapt. Homann's Erben in Nürnberg*, „Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels", XV, 1892, p. 324. Referitor la reacţia moştenitorilor lui Homann cu privire la prima ediţie din *Atlas Homannianus*, vezi Albrecht Kirchhoff, *Einführung von Schulbüchern 1741*, „Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels", XV, 1892, p. 320–322.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

relevant dacă se are în vedere ordinea inversată a continentelor (traducătorul începe cu Asia, care este în partea a treia a originalului german).

În prefaţa lui Boţulescu însă apar texte preluate din prima parte (primul volum) al *Atlas Homannianus*. Prefaţa a fost foarte probabil, după cum rezultă din chiar conţinutul acesteia, redactată după finalizarea traducerii. Astfel, informaţiile geografice din cea de a doua parte a prefeţei traducerii româneşti sunt în mod clar preluate din introducerea („Vorbereitung") geografică din debutul primului volum[24]. Nu este vorba în acest caz de traducerea unor pasaje întregi, ca în restul „istoriei", ci de o selecţie de date, rezumând un text mai lung. Un pasaj preluat integral este cel cu privire la diametrul globului pământesc:

> „§. 12. Man mercke demnach hier, daß die ganze Erd-Kugel 5400 teutsche Meilen in ihrem Umcreis austrage.
>
> 1. Eine teutsche Meile ist ein Weg, der so lang ist, als ein Wandersmann in seinem ordentlichen Schritt innerhalb zwey Zeiger-Stunden zurück legen kan.
>
> 2. Nebst den teutschen Meilen hat man auch Französische, Italiänische und andere Meilen unter welchen die Französische insgemein nur eine Stunde, die Italiänische aber nur eine halbe Stund-Wegs ausmachen"[25].
>
> „Toată sfera (adecăte globul acesta al pământului) iaste împrejur de cinci mii şi patru sute de miliuri nemţeşti. O milă nemţească iaste o călătorie de doaoă ceasuri ce un om cătător în pasul său poate face. O milă franţozească iaste numai un ceas, iar o milă italienească iaste drum numai de o jumătate de ceas"[26].

Un alt fapt de remarcat este dubla traducere, diferită ca selecţie a textelor şi ca vocabular a pasajelor referitoare la alegerea împăratului romano-german, texte aflate în prima parte a lucrării[27]. Există posibilitatea ca traducerea să fi fost realizată în două etape separate în timp, fapt care ar putea eventual indica accesul în două ocazii diferite la textul tipărit.

Motivele pentru care Boţulescu nu a menţionat titlul lucrării traduse, după cum a procedat în alte cazuri, ar putea fi multiple. Este clar totuşi că traducătorul nu a încercat în mod deliberat să treacă sub tăcere originalul folosit. Cel mai probabil este că motivaţia a fost una de ordin practic. Titlul lung, greoi, al originalului german, cu referire la acel *Atlas Homannianus*, pe care Boţulescu probabil nu îl avea la îndemână, nu era uşor de redat în limba română[28]. În privinţa autorului lucrurile nu erau mai clare, doar în titlu fiind menţionate, pe lângă referirea indirectă la Homann, alte două nume: Hübner şi Schatz. Apoi, traducătorul intenţiona

[24] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742, I, p. 5–6.

[25] *Ibidem*, 1742, I, p. 6.

[26] Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 105.

[27] Despre aceste texte, vezi Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *Un text românesc inedit din 1763*, p. 231–246 (cele două versiuni la p. 236–246).

[28] De remarcat totuşi că titlul textului despre canonizarea Sf. Felice, tradus de către Boţulescu din limba italiană, era de asemenea lung şi complex, vezi Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* II. *Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam şi Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*, p. 107.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

să ofere cititorului o istorie universală, efectuând pe cât posibil o selecţie a materialului istoric din textul german, text organizat pe o bază geografică. Astfel sunt de înţeles indicaţiile repetate că este vorba despre un compendiu: „însă pe scurt" (în titlu, p. 101), „pe scurt însă" (tot în titlu p. 107) (deşi expresii germane similare apar în compendiile de istorie universală din epocă). Fiind deci o rezumare şi nu o traducere completă, poate că traducătorul a considerat că menţionarea originalului nu ar mai fi necesară, fiind considerată poate ca nepotrivită şi nerelevantă pentru cuprinsul variantei traduse.

O ipoteză mai puţin probabilă este cea potrivit căreia Boţulescu ar fi obţinut şi folosit un exemplar incomplet, din care lipsea pagina de titlu. Faptul că traducătorul a folosit toate cele trei părţi (volume) ale ediţiei germane, fiecare având pagina sa de titlu, face însă şi mai puţin verosimilă această ipoteză.

Titlul ales de logofătul român *Istoriia de toată lumea* sau *Istoria universale* este original, în sensul că nu a fost preluat din textul tradus. Este însă de presupus că Vlad Boţulescu va fi fost familiarizat cu noţiunea de istorie universală şi va fi avut cunoştinţă sau chiar va fi consultat lucrări cu un astfel de conţinut. Titlul ales dovedeşte modul în care traducătorul a prelucrat materialul pe care îl avea la îndemână, obţinând o lucrare istorică dintr-una geografico-istorică.

În privinţa prefeţei lui Boţulescu sursele acesteia sunt elucidate doar în parte, odată cu descoperirea originalului german. După toate probabilităţile, prefaţa a fost redactată după realizarea traducerii. În prefaţă sunt preluate câteva informaţii geografice, din lucrarea lui Schatzen, aflate în original în partea de început a primului volum. Pasajele cu privire la rolul istoriei, cu citate relativ exacte, ca cel din Cicero, par a avea tot o sursă scrisă, nefiind redate din memorie de către Boţulescu. Mai mult, este posibil ca această sursă să fi fost tot în limba germană[29]. Astfel ar rezulta din definirea istoriei ca „învăţătura vieţii omeneşti", care redă *magistra vitae* al lui Cicero, sintagmă care apare în unele traduceri germane din secolul al XVIII-lea, dar şi în lucrări de istorie, într-o formă asemănătoare cu cea de la Boţulescu „Lehrmeisterin des männliches Lebens"[30].

Rezolvarea chestiunii originalului german al scrierii simplifică într-o anumită măsură şi explicarea provenienţei termenilor din alte limbi (în special din greacă şi italiană) prezenţi în traducerea românească.

Numeroasele glose greceşti[31] s-ar putea explica prin utilizarea de către Boţulescu a unui lexicon german – grec, italian – grec sau latin – grec. Pentru toate aceste variante

[29] Citatul din Cicero apare în aceeaşi formă în istoria universală a lui Johann Heinrich Zopf, vezi Andrei Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*", p. 43.

[30] V. de exemplu această sintagmă citată în Johann Heinrich Häveckers, *Chronica und Beschreibung der Städte Kalbe, Aken und Wantzleben*, Halberstatd, [1720], p. 2.

[31] Despre glosele din traducerile lui Boţulescu, vezi Emanuela Timotin, *Apprendre et expliquer. Le gloses dans une* ***Vie de Skanderberg*** *traduite de l'italien en roumain au XVIIIe siècle*, în „Revue Roumaine de Linguistique", 58, 2013, p. 205–221 şi Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de* ***l'Histoire universelle*** *(1763) traduite par Vlad Boţulescu*, în „Revue des études sud-est européennes", LI, 2013, p. 159–174.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

textul traducerii poate oferi argumente. Este evident interesul traducătorului pentru limba greacă, în special în cazul terminologiei politice şi de ceremonial[32]. O cercetare a ediţiilor de astfel de lexicoane care i-ar fi putut fi accesibile traducătorului ar putea conduce la identificarea acestuia. Este însă posibil să fi fost vorba despre un dicţionar manuscris, eventual realizat chiar de către traducător pentru uzul personal[33].

Un indiciu în acest sens ar putea fi o sintagmă din prefaţa *Istoriiei de toată lumea* în care se menţionează că s-a „ajutat însă cu περιγράφεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”[34]. Primul cuvânt din sintagma în limba greacă nu are sens. Dacă ar fi fost „περιγραφές” ar fi fost „descrieri ale numelor şi ale perioadelor”. Încă din ediţia prefeţei publicată de Nicolae Iorga în 1899 sintagma apare „περιγράφεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”. Totuşi, într-o conferinţă ţinută la Ateneul Român în 1898 şi publicată în acelaşi an, Iorga reda textul astfel: „περιφράσεις τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν περιόδων”, care s-ar traduce prin „perifraze ale numelor şi perioadelor”, o variantă corectă gramatical şi ceva mai clară ca sens[35].

S-ar putea ca în acest caz Boţulescu să se refere la unul dintre dicţionarele utilizate şi nu doar la simple formulări perifrastice folosite în traducere. Formularea folosită de traducător s-ar putea referi la un dicţionar de tipul celui al lui Johann Hübner, *Reale Staats- und Zeitungs- Lexicon*, publicat la Leipzig în 1704 (cu numeroase ediţii ulterioare)[36].

O confruntare cu facsimilul paginii respective din manuscris[37] a făcut posibilă clarificarea cuvântului exact folosit de Boţulescu: περιγραφές. Sintagmele în limba greacă[38] care se pot vedea în facsimilele prefeţei, indică un scris grecesc clar şi fără erori, cum este de altfel de aşteptat pentru un fost student (remarcat de

[32] Pentru glosele greceşti din *Istoria* lui Boţulescu, vezi Emanuela Timotin, Andrei Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 165–166, 169–170.

[33] Ipoteza utilizării de către Boţulescu a unui dicţionar manuscris a fost formulată, pe baza unor exemple similare din epocă, de către Emanuela Timotin şi Andrei Timotin în *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 172–173.

[34] N. Iorga, *Studii de istorie şi de istorie literară*, p. 25. Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 102.

[35] Nicolae Iorga, *Două conferinţi.* I. *Luptele românilor cu turcii de la Mihai-Viteazul încoace.* II. *Cultura română supt fanarioţi*, Bucureşti, 1898, p. 96.

[36] O eventuală confuzie Zeit / Zeitung ar putea fi eventual explicaţia pentru „περιόδων” din sintagma discutată anterior. În acest caz Boţulescu este posibil să se refere în prefaţă chiar la lexiconul lui Hübner, o lucrare cu o largă circulaţie care i-ar fi putut fi accesibilă încă din perioada în care se afla în serviciul Cantacuzinilor. Cercetări ulterioare vor putea verifica această ipoteză.

[37] Mulţumesc şi pe această cale lui Andrei Timotin pentru amabilitatea de a-mi pune la dispoziţie facsimile în format electronic după o serie de pagini ale manuscrisului 68 din Arhivele de Stat din Veneţia, cuprinzând introducerea *Istoriei universale* şi textul inedit intitulat „De câteva cavalieraturi ce sânt mai vestite în Evropa, aici să semnează”, aflat la finalul aceluiaşi manuscris.

[38] Astfel de sintagme în limba greacă sunt frecvente şi în alte texte istorice româneşti din secolul al XVIII-lea, cum ar fi, de exemplu, cronica lui Radu Greceanu, şi acesta logofăt ca şi Boţulescu, vezi *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 7.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

contemporanii săi) al Academiei Domneşti din Bucureşti[39]. Boţulescu foloseşte adesea limba greacă în textul traducerii atunci când are de redat noţiuni dificile, în special din sfera terminologiei politice[40].

Originalul german oferă o explicaţie şi pentru formele italiene sau latine ale unor toponime germane prezente în traducere[41]. Unele dintre acestea apar chiar în textul german în ambele forme, ca de exemplu Maintz [Mainz] / Moguntia[42] sau Aachen / Aquisgranum[43]. Faptul nu exclude, aşa cum am arătat şi anterior, posibilitatea folosirii de către traducător a unui dicţionar ce cuprindea şi echivalenţele toponimelor în limbile germană şi italiană.

Metoda traducătorului român pentru adaptarea originalului german este, după cum am arătat mai sus, adecvată scopului pe care şi-l propusese. Sunt selectate din *Atlas Homannianus* în special pasajele cu caracter istoric, renunţându-se la numerotarea paragrafelor, care constituie o caracteristică a textului german. Boţulescu realizează astfel o compilaţie, cu o contribuţie personală în privinţa selecţiei textelor. Această selecţie a fost însă facilitată de faptul că, în majoritatea cazurilor informaţiile istorice sunt plasate în originalul german după cele geografice, fiind structurate în subcapitole separate, cu titluri care se referă la cuprinsul istoric al acestora, cum ar fi, de exemplu: „Historie von Teutschland" (vol. I, p. 299), „Historische Beschreibung von Italien" (vol. II, p. 188) „Historie von Frankreich" (vol. II, p. 109), „Historische Beschreibung" (vol. III, p. 34), „Historische Beschreibung von Asia" (vol. III, p. 34). Totuşi, în pasajele istorice alese de către traducător, acesta urmează îndeaproape textul german cu un minim de omisiuni sau prelucrări şi cu o remarcabilă acurateţe a redării în limba română a originalului.

Raportul dintre partea geografică, netradusă de către Boţulescu şi cea istorică, tradusă de acesta, este variabil în originalul german. Pentru spaţiul german („Teutschland" în lucrarea lui Homann), de exemplu, care este şi cel mai amplu descris, partea geografică ocupă 184 de pagini (vol. I, p. 115–299), iar cea istorică („Historie von Teutschland") se întinde pe 87 de pagini (vol. I, p. 299–386). Acestea corespund paginilor 173–366 din manuscrisul lui Boţulescu[44]. În cazul Asiei, pentru care textul lui Boţulescu este publicat integral, partea istorică din

[39] Ilustrativ este în acest sens faptul că Partenie Pavlovici (Partenij Pavlovič) ţine să îl menţioneze în mod expres pe „Malaescul Vladul" în autobiografia sa, dintre alţi douăzeci de colegi de clasă, imediat după ce îi amintise pe profesorii săi de retorică, Gheorghios Trapezuntios, şi de filozofie, Markos Porfyropoulos. V. Pirin Boiagev, *Vlad Boţulescu et Partenij Pavlovič*, p. 287. Cunoştinţele de limbă greacă de care Boţulescu dă dovadă în traducerile sale sunt o dovadă în plus pentru nivelul ridicat al studiilor de la Academia Domnească din Bucureşti.

[40] Despre terminologia politică și utilizarea limbii grecești în glosele lui Boţulescu, vezi E. Timotin, A. Timotin, *La terminologie politique dans les gloses de l'Histoire universelle*, p. 159–174.

[41] Faptul că forme italiene sau latine sunt frecvente în istoriile universale germane din secolul al XVIII-lea a fost remarcat şi anterior, vezi Emanuela Timotin, „Studiu lingvistic", în Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 91.

[42] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742, I, p. 164.

[43] *Ibidem*, I, p.165.

[44] Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 19.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

originalul german are 69 pagini (vol. III, p. 234–303), ce corespund cu 66 pagini din ediţia tipărită (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 107–173) şi cu 127 de pagini din manuscris. Măsura în care Boţulescu a preluat şi tradus informaţii şi din capitolele cu conţinut strict geografic, pe lângă cele istorice, va putea fi precizată doar prin comparaţia cu textul manuscris încă inedit. În privinţa capitolelor din *Istoria universală* deja publicate se poate spune că traducătorul român nu s-a limitat la a prelua părţile strict istorice (desigur cu informaţiile de natură geografică ce apăreau în acestea), ci a preluat, în unele cazuri, şi informaţii din capitolele cu caracter geografic.

În privinţa spaţiului românesc, traducătorul omite două scurte subcapitole despre Ţara Românească şi Moldova, aflate în partea geografică, pe care, ca şi în celelalte cazuri, nu o traduce (intitulate „Von der Wallachey" şi „Von der Moldau", vol. III, p. 21–22). În text sunt prezente doar informaţiile istorice despre Transilvania, Boţulescu traducând subcapitolul „Kurze Nachricht von Siebenbürgen" („Înştiinţare pe scurt despre Ardeal", vol. III, p. 49–53).

Un element de formă preluat din originalul german este şi repetarea prescurtată a titlului capitolului în partea de sus a fiecărei pagini a manuscrisului, care se regăseşte şi în textul tipărit din *Atlas Homannianus*.

După cum am arătat, în *Atlas Homannianus* prezentarea Asiei este plasată în cea de-a doua parte a volumului al treilea. Motivele pentru care traducătorul optează să înceapă prezentarea istoriei universale cu Asia nu sunt foarte clare şi ţin cu siguranţă de o opţiune personală. Chiar dacă alte circumstanţe, cum ar fi accesul într-o succesiune diferită la volumele originale, ar fi impus această ordine în procesul de traducere, aceasta ar fi putut fi uşor modificată la transcrierea manuscrisului[45]. Oricum, este o viziune originală, fiind în conexiune, aşa cum s-a remarcat, cu încercarea de a conferi o coerenţă cronologică istoriei traduse[46].

Prezentarea istoriei Asiei în textul românesc începe de la paragraful 77 din originalul german, cu capitolul „Historische Beschreibung von Asia" („Istoriia Asiei" la Boţulescu). În textul german acestui paragraf îi precede o lungă descriere geografică a Asiei (p. 180–234), omisă de traducător.

În continuare traducerea urmează îndeaproape textul original:

> „Dieser Theil der Welt, in welchem die erstem Menschen geschaffen worden, und welcher vor allles andern am ersten bewochnet worden, mithin gleichsam den Sammen von allen Volkern, in der ganzen Welt in sich begreiffet (…) Solchergestalt mercken wir auch Anfangs, daß das Wort Asia beyden alten Auctoribus in mancherley Verstand genommen, und der darunter verstandene Theil der Welt auf unter schiedene Weise von eben denselben eingetheilet werde (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 233–234).

[45] S-a demonstrat argumentat că manuscrisul *Istoriei* reprezintă transcrierea de către traducător a propriului exemplar „de lucru" al traducerii; vezi Emanuela Timotin, ***Istoria universală*** *din manuscrisul 68 din Arhivele de Stat din Veneţia*, în Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 20–21.

[46] A. Timotin, „Originalul *Istoriei de toată lumea*", p. 39–40.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

„Această parte a lumii, în carea au fost zidiţi cei dentâiu oameni şi cea mai dentâiu parte au fost lăcuită, den carea iaste sămânţa tuturor neamurilor a toatei lumei (…). Într-acestaş chip dară, noi încă dentâiaş dată băgăm seama că cuvântul Asia, între autorii vechi, în multe chipuri au fost luat şi partea lumii ce să înţeleage într-aceaea în multe osebite feliuri zişii scriitori o împărţăscu" (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 107, 108).

Descrierea Asiei se încheie cu insula Formosa, atât în originalul german cât şi în traducerea românească:

„Die Insul FORMOSA hieß vor Alters Talieukieu, ihrer Fruchtbarkeit halben aber ist sie von den Spaniern Formosa genennet worden. Vor den Spaniern waren die Portugiesen auf der Insul: wie aber diese von jenen vertrieben worden; also mußten die Spanier hinwieder den Engelländern weichen, wie diese letztere anno 1635 den Holländern Platz machen mußten. Anno 1661 wurden auch diese von den Chinesern depossediert" (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 303, în acest text şi în celelalte citate din studiul de faţă a fost respectată ortografia originalului).

„Ostrovul ce să cheamă Formoza mai nainte vreame să numea Taliiu Chiu, dar apoi şpaniolii o au numit Formosa (frumoasa) pentru pământul roditor ce are. Mai naintea şpaniolilor era portughezii într-acest ostrov, dar apoi, dupre cum portughezii au fost izgoniţi de şpanioli, aşa şi şpaniolii au trebuit să lase inglezilor locul şi apoi şi inglezii, la anul 1635, au trebuit să lase meidanul olandezilor, dară la anul 1661 şi olandezii au fost izgoniţi de chinezi" (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 173).

Originalul german continuă cu descrierea celei de-a şaisprezecea hărţi din *Atlasul* lui Homann („Erklärung der sechzehenden Charte von dem gelobten Land oder Palaestina")[47], care este adaptată de Boţulescu sub titlul de „Istoriia Pământului Făgăduinţei"[48]. În acest caz traducătorul preia câteva informaţii din partea geografică a originalului german (cu privire la etimologia numelor geografice), pentru a trece apoi la partea istorică propriu-zisă, intitulată în original „Historische Beschreibung des Gelobten Landes". Câteva texte sunt ilustrative pentru modul în care traducerea urmează îndeaproape textul original:

„1. Den Namen JUDÆA hat das Land von dem Juda, den Sohn Jacobs, als dem Stamm-Vater des Stamms JUDÆ, von dem auch das Königreich Juda den Namen hat. Es wurde aber vor Alters unter Judæa entweder das gantze gelobte Land, so fern es alle 12 Stämme unter sich begriffen hat, verstanden; oder nur das Stück, welches das Königreich Juda genennet wurde.

2. Den Namen PALÆSTINA hatte es bey dem Profan-Scribenten und war darunter der mittägliche Theil von Syrien begriffen" (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 304).

[47] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 304–340.
[48] Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 173–195.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

„Numele cu care să cheamă Iudea să trage den Iuda, fiiul lui Iacov, carele era rădăcina, capul şi tatul neamului Iudei, cu al căruia nume să numeaşte şi acel pământ şi crăie Iudea. Cu acest nume de Iudea în vreamea veche să înţelegea au tot pământul în care lăcuia ceale doaosprezece neamuri ale lui Izrail, sau numai partea ce era crăiia Iudei. Cu numele de Palestina o numea scriitorii profani (adecăte cei ce au scris lumeştile istorii), cu care nume să cuprindea partea despre amiazăzi a Siriei" (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 173).

Şi finalul acestui capitol din traducerea lui Boţulescu corespunde exact cu finalul părţii istorice din originalul german:

„§.25. Nach dieser Zeit hat das Jüdische Land mit dem Römischen Reich einerley Fatalitäten gehabt, bis sich die Saracenen im siebenden Sæculo davon Meister machten. Und ob man gleich in den folgenden Zeiten an Seiten der Christen darauf bedacht war, durch die sogenante Creug-Züge oder Cruciatas den Unglaubigen dieses Land wieder aus den Händen zu reissen, dieselben auch so glücklich waren, daß sie zu Ende des elften Sæculi wieder ein Christliches Königreich zu Jerusalem aufrichten konten, so hat doch die Freude nicht gar lang gewähret, sondern es haben die Türcken sich nachhero wieder davon Meister gemacht, und sind auch bis dato in dessen Besitz geblieben" (J. Schatz, *Atlas Homannianus*, III, 1742, p. 339).

„După acea<le> vremi, pământul ovreiescu aseamenea întâmplări şi nenorociri împreună cu împărăţia romană au avut, până în vreamea când la seculul (veacul) al şaptelea, viind sarachinii, au supus şi au luat acel pământ şi măcar că după acea vreame, despre partea creştinătăţii, gândind să izgonească iar dentr-acel pământ pe păgâni, multă oaste s-au adunat şi rădicat, carea să numea cruciata, adecăte oastea crucei, şi au avut încă şi noroc apoi, la sfârşitul al unsprezeacelea secul (veac) ca să ia cu biruinţă acel pământ şi să facă încă crăie în Ierusalim, cu toate aceastea, acea veselie şi bucurie n-au ţinut multă vreame, căci dupre aceaea turcii au luat acel pământ iar şi sânt până acum stăpânitori" (Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 195).

După acest capitol, traducătorul român trece de la volumul al treilea la primul volum din *Atlas Homannianus*, prezentând „Istoriia Evropei". Trebuie remarcat că primul volum din lucrarea germană cuprinde şi o introducere din care o parte importantă se referă la heraldică (p. 30–61). Această parte, cu numeroase ilustraţii, deşi nu a fost tradusă, va fi atras probabil atenţia lui Boţulescu, cunoscut fiind interesul acestuia pentru heraldică încă de când se afla în serviciul Cantacuzinilor. Volumul I este dedicat descrierii spaţiului german („Erklärung der dritten Charte von Teutschland", p. 115–388). Din această descriere face parte şi textul cu privire la alegerea împăratului romano-german[49], tradus în două variante de către logofătul român. O comparaţie între originalul german şi textul românesc este ilustrativă şi în acest caz pentru calitatea traducerii şi metoda folosită de Boţulescu.

[49] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 212–221, §114–§128.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

„§.115. Ein Römischer Kayser ist derjenige, welcher von den Churfürsten im Namen des sämtlichen Reichs zu einem Ober-Haupt des Römischen Teutschen Reichs erwehlet wird: damit er selbigem gebührend vorstehe und dasselbe regiere.

„§.116. Ein solcher Kayser ist von alten Zeiten her durch besondere Titul von andern Häuptern unter schieden worden. Da dann unter den neuen vor andern zu merken sind der Titul Römisch-Teutscher Kayser, der von Ottone I seinen Ursprung haben soll, indem derselbe zuerst sich diesen Titul angemaßt, um damit zu bezeugen, daß ein König in Teutschland (dann also sind die teutschen Kayser sonsten auch genennet worden) auch zugleich Herr über Rom und Italien sey. Sonst werden den Kaysern annoch diese Epitheta beygeleget, Allerdurchlauchtigster, Großmächtigster und Unüberwindlichster u.”[50].

„Un împărat al romanilor iaste acela ce în numele a toatei împărăţiei electorii îl aleg a fi cap al Împărăţiei Romane Nemţeşti, pentru ca el însuş să fie căpeteniia şi chivernisitoriul după cum să cuvine aceştei împărăţii.

Un chesar ca acesta au fost den vremile vechi încoace pururea osebit în titulul său între alte căpetenii. Şi între titulurile noaoă iaste mai întâiu a să semna titulul împărat roman-nemţescu, carele începutul său au avut de la Otone cel Dentâiu, ce întâiu acest titul au luat, ca cu aceasta să arate că un craiu al Ţărâi Nemţeşti (de vreame ce încă aşa au fost numiţi împăraţii nemţeşti) într-aceaeaş dată iaste încă şi stăpân al Râmului şi al Italiei. Afară dentr-aceasta, împăratul are şi alte ἐπίθετα adecăte παγγαληνότατος, κραται<ό>τατος şi ἀνίκητος etc.”[51]

„Die Reichs Kleinodien, deren vorhin gedacht werden, bestehen 1) In einer geschlossenen Kayser Crone, so von purem Goldacht Pfund schwer, und noch von Carolo M. herrühret. 2) In Caroli M. Schwerd und Ring, davon das erstere in einer sehr kostbaren Scheide. 3) In dem güldenen Reichs-Scepter und Reichs-Apfel, 4) In den Ante Stieflen und Dalmatischen Rock, so auch von Carolo M. gestiftet. 5) In einem Mantel und Wappen-Rock. Alle diese Stücke werden zu Nürnberg verwarlich aufgehalten; ausser Caroli M. Schwerdt, welches die Stadt Achen überliefert”[52].

„Seamnele Imperiului de care mai sus s-au zis sânt aceastea. Întâiu, o coroană închisă de aur curat, care trage opt funturi, care va să zică mai mult de trei ocale şi jumătate grea. Şi iaste această coroană de la Carol cel Mare. A doaoa, paloşul şi inelul lu Carol, între cari teaca paloşului iaste foarte împodobită cu scumpe pietri. A treaia, schiptrul de aur al împărăţiei şi mărul împărăţiei. A patra, cizmele şi mintiia dalmatina, cari iar Carol cel Mare le-au orânduit. A cincea iaste un mantel sau porfira cu seamnele peceţilor pe deasupra. Toate aceaste seamne sânt ţinute şi păzite în cetatea Nirnberg, afară numai de paloşul lu Carol Magno ce stă în pază la Acfisgrana cetate”[53].

Paragrafelor cu privire la alegerea imperială îi urmează în lucrarea lui Schatz o prezentare a principilor electori[54], rezumată de către Boţulescu[55].

[50] *Ibidem*, I, 1742, p. 212–213.
[51] Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 242.
[52] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 218.
[53] Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 245.
[54] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 226–232 (§135–§144).
[55] Emanuela Timotin, A. Timotin, *Un text românesc inedit*, p. 241.

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

Prezentarea geografiei şi istoriei spaţiului european continuă în volumul al doilea din *Atlas Homannianus*. O comparaţie cu titlurile subcapitolelor din traducerea lui Boţulescu[56] indică faptul că a fost urmată aceeaşi metodă ca în cazul Asiei, fiind traduse în general capitolele cu informaţii istorice şi mai puţin cele care cuprindeau informaţii strict geografice[57].

Traducerea continuă cu prima parte din volumul al treilea, cu selectarea pasajelor istorice din originalul german. Şi în acest caz titlurile lui Boţulescu urmează îndeaproape cele ale respectivelor pasaje din cartea lui Schatz[58]. Ultima parte a lucrării se află în aceeaşi ordine în traducere şi în textul german, cuprinzând istoria Africii şi a Americii[59].

Textul din finalul manuscrisului lui Boţulescu „De câteva cavalieraturi ce sunt mai vestite în Evropa", a avut probabil ca punct de pornire informaţiile din paragraful 27 din capitolul despre Europa[60] şi cele din paragraful 202 din capitolul despre Germania[61]. Textul însă este ilustrativ pentru modul de lucru al traducătorului român în întregul text al *Istoriei*. Astfel, Boţulescu a selectat pasajele cu privire la ordine cavalereşti sau decoraţii care se găseau în descrierea diverselor ţări, reunindu-le într-un text unitar. Sunt descrise ordinul Lânii de Aur şi apoi ordine din Rusia, Franţa, Anglia, Danemarca, Polonia. Textul continuă cu ordinul Teutonic şi cu cel al cavalerilor Sfântului Ioan. Toate aceste pasaje, de dimensiuni variabile, sunt traduse fidel după textele respective din originalul german, modul în care acestea

[56] Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 19.

[57] Titlurile capitolelor cu informaţii istorice (care urmează informaţiilor geografice) din volumul al II-lea din *Atlas Homannianus* pun în evidenţă modul în care traducătorul a urmat îndeaproape textul original: „Historische Nachricht von den Niederlanden" (p. 26), „Historie von der Schweiz" (p. 63), „Historie von Frankreich" (p. 109), „Historie von Löhringen" (p. 143), „Historische Beschreibung von Italien" (p. 188), „Historie von Groß-Britannien" (p. 288), „Historie von Spanien und Portugall" (p. 348), „Von Portugall insonderheit" (p. 364), „Historie von Polen und Lithauen" (p. 387), „Preußische Historie" (p. 404), „Von Curland" (p. 413, capitolul îmbină informaţia geografică cu cea istorică). Dintre aceste capitole Vlad Boţulescu se pare că nu l-a tradus pe cel dedicat Lotharingiei, după cum rezultă din titlurile consemnate în descrierea manuscrisului.

[58] „Istoriceşti înştiinţări de provinţiile ca sânt pe lângă apa Dunărea de Jos" („Erklärung der eilften Charte, von den an der Donau gelegenen Provintzen, samt den heutige Griechenland und Archipelago", p. 1), „Istoriia Ţearei Ungureşti" („Die Ungarische Historie", p. 37), „Înştiinţare pe scurt despre Ardeal" („Kurze Nachricht von Siebenbürgen", p. 49), „Istoriia împărăţiei creştineşti a Răsăritului" („Historie des Orientalischen Christlichem Kayserthums", p. 53), „Istoriia turcească" („Türckische Historie", p. 64), „Istoriia de Ţara Grecească" („Historie von Griechenland", p. 70), „Istoriia de crăiia Danemarchei (Dania)" („Erklärung der zwölften Charte, von Dänemarck", p. 94), „Istoriia crăiei şfeţeşti" („Schwedische Historie", p. 124), „Istoriia de crăiia Norvegiei" („Historie von Norwegen", p. 145), „Istorie de Ţara Rusească şi de Ţara Tătărască" („Historie von Rußland u. der Tatarey", p. 174). V. Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Scrieri* III. *Istoria universală. Asia*, p. 19.

[59] „Historische Beschreibung von Africa" (p. 375), „Die Egyptische Historie" (p. 375), Historie von der Africanischen Barbarey (p. 383), Historische Nachricht von Mohrenland (p. 388), Historische Beschreibung von America (p. 419).

[60] J. J. Schatz, *Atlas Homannianus*, I, 1742, p. 113–114 („Die vornehmsten und bekantesten Ritter Orden in Europa sind folgende").

[61] *Ibidem*, I, 1742, p. 296–299 („Die vornehmsten Ritters-Orden in Teutschland sind").

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

sunt juxtapuse aparţinându-i lui Boţulescu. Motivaţia alcătuirii acestui capitol ca parte a *Istoriiei de toată lumea* are probabil legătură cu mai vechiul interes al lui Vlad Boţulescu şi al protectorilor săi Cantacuzini pentru ordinele cavalereşti.

Identificarea originalului german al *Istoriei universale* traduse de Vlad Boţulescu de Mălăieşti va permite o apreciere mai exactă a textului, atât din punct de vedere filologic cât şi al selecţiei informaţiei istorice. Cercetări viitoare, în contextul publicării integrale a textului din manuscrisul de la Veneţia, vor putea pune în evidenţă aspectele de detaliu în privinţa raporturilor dintre traducerea românească şi originalul german.

THE GERMAN ORIGINAL OF THE WORLD HISTORY TRANSLATED BY VLAD BOŢULESCU DE MĂLĂIEŞTI

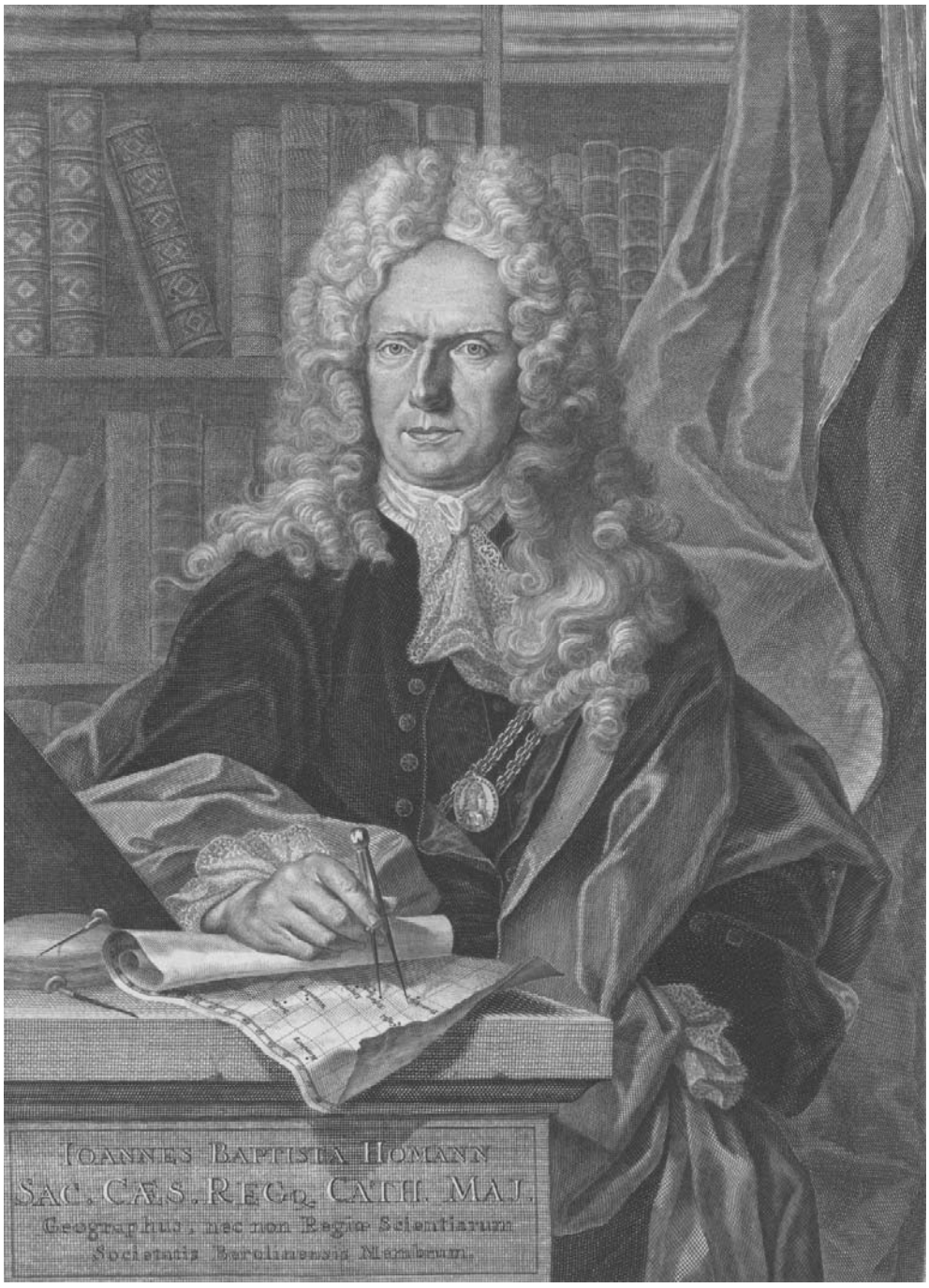
(Abstract)

During his captivity in Sforza Castle in Milan, Vlad Boţulescu de Mălăieşti translated in Romanian a *World History*. His manuscript, dated 1763, was rediscovered in late 19th century in the State Archives of Venice. Although Boţulescu's activity as a translator was recently reevaluated and scientific editions of his works were published, the German original of his *World History* couldn't be identified so far. As a result, the translator's statement that he translated a German book was sometimes questioned. In the present study the German original of Boţulescu's *World History* is finally identified as Johann Jacob Schatz's second edition of *Atlas Homannianus*, published in Saxony in 1742. *Atlas Homannianus*, is a geographic and historical work, based on the maps published by Johann Baptist Homann. In translating the German text, Vlad Boţulescu selected mainly the historical chapters, omitting the geographical descriptions and thereby producing a compilation with some features of originality. Also, the translator modified the order of the chapters, starting his work not with the history of Europe, but with Asian history. He is even responsible for choosing a new title for his translation: *World History*. It should be noted however that the historical texts are translated by Boţulescu very accurately, with very few omissions. The discovery of the German original solves an "enigma" of the 18th century Romanian literature.

Cuvinte-cheie: Vlad Boţulescu de Mălăieşti, *Atlas Homannianus*, Johann Jacob Schatz.

Institutul de Studii Sud-Est Europene
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

Johann Baptist Homann

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

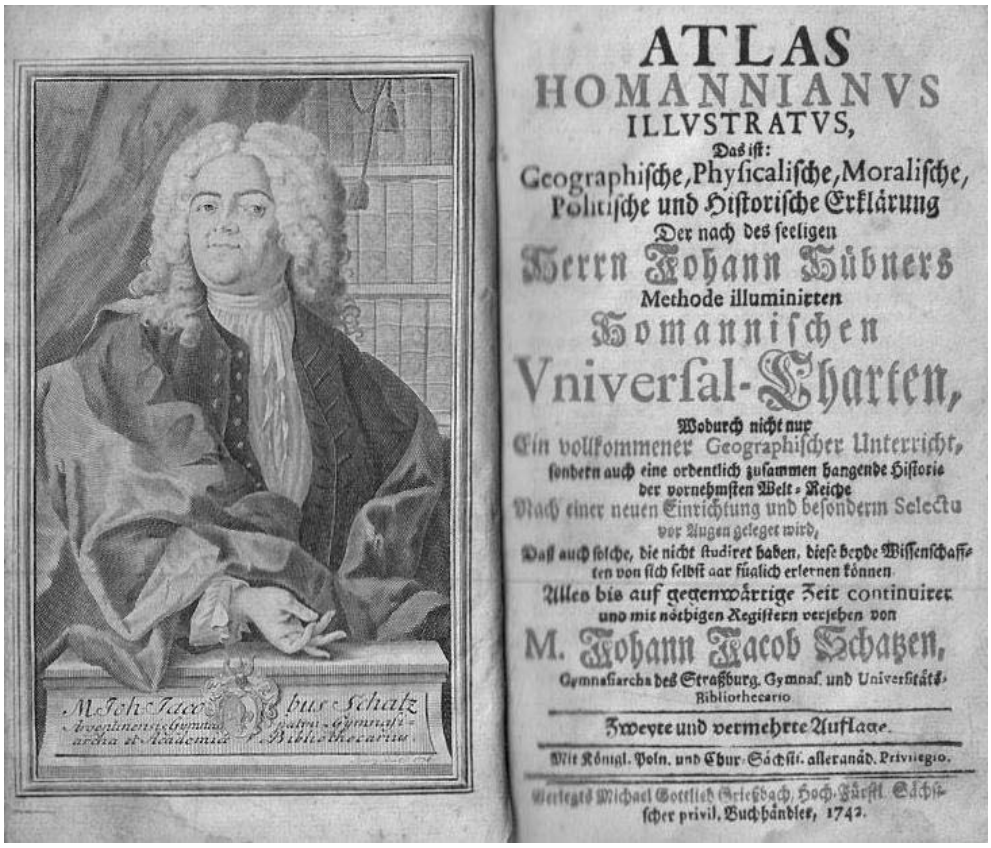
Johann Hübner

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

Johann Jacob Schatz

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)

Johann Jacob Schatz, *Atlas Homannianus*, 1742

BDD-A30645 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:25:06 UTC)